

НИКОЛАЙ ИВАНОВ СТЕФАНОВ

**ВЛИЯНИЕ НА ОСП ВЪРХУ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА МАЛКИТЕ
ЗЕМЕДЕЛСКИ СТОПАНСТВА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и
научна степен „доктор“ по научна специалност
„Организация и управление на производството“

НИКОЛАЙ ИВАНОВ СТЕФАНОВ

**ВЛИЯНИЕ НА ОСП ВЪРХУ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА
МАЛКИТЕ ЗЕМЕДЕЛСКИ СТОПАНСТВА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор” по научна специалност
„Организация и управление на производството”

Научен ръководител: доц. дн Петър Борисов

Рецензенти:

проф. д-р Васко Копривленски

доц. д-р Екатерина Арабска

Пловдив, 2021 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на катедра “Мениджмънт и маркетинг” при Икономическия факултет на Аграрния Университет гр. Пловдив

Дисертантът е докторант в същата катедра.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 21 май 2020 г. от 13.00 часа в зала ЦДО на Аграрен университет - Пловдив.

I. Обща характеристика на дисертационния труд

1. Актуалност и мотиви за избор на темата

Характерна особеност на структурата на земеделските стопанства в България е двойствената ѝ същност. Тази същност се изразява в наличието на голям брой дребни стопанства обработващи малка част от използваната земеделска площ (ИЗП) и малък брой големи стопанства обработващи значителна част от ИЗП. Малките стопанства имат важно значение от гледна точка на осигуряване на трудова заетост в селските райони и те играят ролята на социален буфер в условията на икономическа криза. В тези стопанства значителна част от продукцията се използва за собствена консумация, което ограничава приходите от селскостопанската дейност и възможностите за инвестиране и развитие. След приключването на приложението на ОСП фаза 2007-2013 се извърши оценка на влиянието на ОСП върху развитието на земеделския сектор. Резултатите от последващата оценка на ОСП показват, че повече от 2/3 от финансовата помощ заделена за подпомагане на земеделските стопанства е усвоена от големите структури в сектора. Това постави въпроса, по какъв начин да се балансира структурата на земеделския сектор чрез приложението на ОСП фаза 2014-2020. Много изследователи на проблема със задълбочаващата се дуалистична структура на земеделието дадоха предложение новата ОСП да даде възможност да се увеличи дела на малките земеделски стопанства с достъп до финансова помощ и да се гарантира увеличаване на броя на средните по размер стопанства. Идеята е чрез приложението на ОСП да се постигне по-широк достъп на малките земеделски стопанства до финансова и друга помощ, която да им гарантира конкурентоспособно развитие.

Чрез повишаване на конкурентоспособността на малките стопанства може да се увеличи заетостта и да се постигнат множество вторични ефекти в селските райони на страната като развитието на свързани отрасли, повишаване на доходите, намаляване на риска от селскостопанска дейност, повишаване на квалификацията на работната ръка чрез придобиване на опит и знание, внедряване на иновации в производството и др.

2. Концептуална теза на дисертационния труд

В настоящото дисертационно изследване се защитава тезата, че Общата селскостопанска политика (ОСП) създава условия за повишаване на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства. Водещи подтези в изследването са:

- ОСП поставя рамка, която определя потенциала за конкурентоспособност на малките земеделски стопанства;
- ОСП влияе върху конкурентоспособността на малките земеделски стопанства и тяхната адаптивност на пазарните изисквания.

3. Цел и задачи на изследване

Целта на настоящия дисертационен труд е да се установи влиянието на ОСП върху равнището на конкурентоспособност на малките

земеделски стопанства.

С оглед постигане на поставената цел се решават следните **задачи**:

1. Изяснява се същността на малките земеделски стопанства и тяхната конкурентоспособност;
2. Изяснява се същността на ОСП и нейната роля в постигането и повишаването на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства;
3. Разработва се концептуална рамка за оценка на влиянието на ОСП върху конкурентоспособността на малките земеделски стопанства;
4. Анализира се и се оценява влиянието на ОСП върху конкурентоспособността на малките земеделски стопанства;
5. Анализират се нуждите, които малките земеделски стопанства изпитват по пътя на своите конкурентно развитие в условията на новата ОСП.

3. Предмет и обект на дисертационното изследване

Обект на научното изследване са малките земеделски стопанства, функциониращи на територията на България.

Предмет на научното изследване влиянието на ОСП върху равнището на конкурентоспособност на малките земеделски стопанства.

5. Подходи и методи на изследването

В изследването системният подход се възприема като основен.

Методите, които се използват при провеждане на изследването са:

- Системен анализ (анализ на обекта, представен като система).

Основните цели на провеждането му в конкретния случай се свеждат до извеждане и обосноваване на основните тенденции в развитието на изследваните явления и процеси.

- Ситуационен анализ. С приложението му ще се направи характеристика на състоянието на изследваните предприятия към определен момент или за определен период. В зависимост от потребностите на управлението чрез система от показатели ще се характеризират състоянието на конкурентоспособността и финансовото състояние на предприятието в сектора.

- Сравнителен анализ. Чрез него се правят определени изводи за мястото на предприятието в съответния сектор по отношение на финансово състояние, инвестиционна активност, пазарно присъствие и т.н. За целта се правят сравнителни оценки на основни параметри на конкурентоспособност на предприятията в сектора.

- Диагностичен анализ. Използва се за задълбочено изследване на условията и факторите, които са довели до констатираното състояние на предприятието. При провеждането му на първо място ще се определят основните показатели, които дават обобщена характеристика на конкурентоспособността на предприятието. След това ще се определят основните фактори, за които се счита, че ще определят равнището на конкурентоспособност.

- Статистически методи. Чрез тези методи се изследват свойствата

на изучаваната съвкупност и се тестват изследователските хипотези.

- Конструктивен метод. Този метод ще се използва за разработване на конструкция (модел) за прилагане на определени управленски подходи и инструменти при функциониране на стопанските единици. Чрез този метод отделните елементи се сглобяват в единно цяло, като по този начин се създава възможност за реализиране на синергични ефекти.

Период на изследване – 13 години. Настоящото изследване, анализира конкурентоспособността на МЗС в периода 2007-2020, период в който действа предходната ОСП (2007-2013) и текущата ОСП (2014-2020). Показателите, характеризиращи състоянието на изследваните обекти, са изчислени за посочения период. Настоящото изследване е ограничено по време, място, методология и обхват. Използват се конкретно определени подходи и методи поради възможностите, които те предоставят за анализ и решаване на изследователските задачи на дисертационния труд. Направен е опит да се даде отговор на най - важните въпроси, без да се смята, че те са напълно изчерпани и разработени.

6. Основни литературни и информационни източници

Дисертационният труд е разработен, като са използвани: научни публикации и трудове на български и чужди автори; използвани са данни на МЗХГ, дирекция “Агростатистика”, дирекция „Развитие на селските райони“, дирекция „Компесаторни мерки“, данни, поместени в Аграрния доклад на МЗХГ, данни на Евростат и системата на земеделска счетоводна информация както и редица нормативни документи на Европейската комисия и Република България. Основна част от информацията е набрана чрез анкети сред земеделски производители, стопанисващи малки земеделски стопанства.

Емпирична информация за изследването е осигурена и от извадкови анкетни проучвания и дълбочинни интервюта, проведени на ниво предприятие по изготвени от автора анкетни карти.

При обработката на емпиричната информация е използван специализираният програмен продукт SPSS и статистически пакет на MS Excel.

7. Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е изложен във въведение, шест глави и заключение, разположени на 166 страници, използвана литература и приложения. Изследването е онагледено с 22 фигури, 5 схеми и 16 таблици.

8. Съдържание на дисертационния труд

Въведение

Глава I. Концептуална рамка за оценка на влиянието на ОСП върху конкурентоспособността на малките земеделски стопанства

1. Концепцията за малките земеделски стопанства

1.1. Теоретични постановки

1.2. Показатели за определяне на прага на малките стопанства

1.3. Определение за малко земеделско стопанство

1.4. Теоретичен модел на малкото земеделско стопанство

2. Конкуренция, конкурентни предимства и конкурентоспособност на малките земеделски стопанства

- 2.1. Конкуренция
  - 2.2. Конкурентни предимства
  - 2.3. Конкурентоспособност на малкото земеделско стопанство
  - 3. Роля на ОСП в развитието на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства
    - 3.1. Възникване и развитие на ОСП
    - 3.2. ОСП – подход и инструменти за интервенция на земеделския сектор
    - 3.3. Специфични инструменти за интервенция на малките земеделски стопанства в рамките на приложението на ОСП
    - 4. Методически подход за оценка на влиянието на ОСП върху конкурентоспособността на малките земеделски стопанства
      - 4.1. Оценка на конкурентоспособността на МЗС
      - 4.2. Оценка на влиянието на ОСП върху конкурентоспособността на МЗС
      - 4.3. Организиране на анкетно проучване
      - 4.4. Организиране на SWOT-анализ
  - Глава II. Влияние на ОСП върху равнището на конкурентоспособност на МЗС
    - 1. Влияние на ОСП и държавната подкрепа за постигане на конкурентоспособност на земеделския сектор
    - 2. Анализ на подпомагането на малките земеделски стопанства в рамките на ОСП 2007-2013
    - 3. Анализ на подпомагането на малките земеделски стопанства в рамките на ОСП 2014-2020
    - 4. Влияние на субсидиите върху конкурентоспособността на малките земеделски стопанства
    - 5. Изводи
  - Глава III. Идентифициране на нуждите на МЗС за развитие на тяхната конкурентоспособност в условията на ОСП
    - 1. Силни и слаби страни както възможности и заплахи за развитие на конкурентоспособността на МЗС
    - 2. Потенциал за развитие на конкурентоспособността на МЗС
    - 3. Основни нужди на МЗС за развитие на тяхната конкурентоспособност
- Заклучение
- Литература

II. Основно съдържание на дисертационния труд

Въведение

Характерна особеност на структурата на земеделските стопанства в България е двойствената ѝ същност. Тази същност се изразява в наличието на голям брой дребни стопанства обработващи малка част от използваната земеделска площ (ИЗП) и малък брой големи стопанства обработващи значителна част от ИЗП. Малките стопанства имат важно значение от гледна точка на осигуряване на трудова заетост в селските райони и те играят ролята на социален буфер в условията на икономическа криза. В тези стопанства значителна част от продукцията се използва за собствена консумация, което ограничава приходите от селскостопанската дейност и възможностите за инвестиране и развитие. След приключването на

приложението на ОСП фаза 2007-2013 се извърши оценка на влиянието на ОСП върху развитието на земеделския сектор. Резултатите от последващата оценка на ОСП показват, че повече от 2/3 от финансовата помощ заделена за подпомагане на земеделските стопанства е усвоена от големите структури в сектора. Това постави въпроса, по какъв начин да се балансира структурата на земеделския сектор чрез приложението на ОСП фаза 2014-2020. Много изследователи на проблема със задълбочаващата се дуалистична структура на земеделието дадоха предложение новата ОСП да даде възможност да се увеличи дела на малките земеделски стопанства с достъп до финансова помощ и да се гарантира увеличаване на броя на средните по размер стопанства. Идеята е чрез приложението на ОСП да се постигне по-широк достъп на малките земеделски стопанства до финансова и друга помощ, която да им гарантира конкурентоспособно развитие.

Чрез повишаване на конкурентоспособността на малките стопанства може да се увеличи заетостта и да се постигнат множество вторични ефекти в селските райони на страната като развитието на свързани отрасли, повишаване на доходите, намаляване на риска от селскостопанска дейност, повишаване на квалификацията на работната ръка чрез придобиване на опит и знание, внедряване на иновации в производството и др.

Глава I. Концептуална рамка за оценка на влиянието на ОСП върху конкурентоспособността на малките земеделски стопанства

A. Концепцията за МЗС

На въпросът "Какво е малко стопанство?" могат да се дадат много отговори, в зависимост от контекста, който се поставя в него. Избор на подходящо определение за малките земеделски стопанства (МЗС) е трудно, главно поради три причини:

(1) Какъв физически или икономически критерий трябва да се използва за определяне на прага?

(2) След като критерия е избран, следва да се прецени дали той да се разгледа в абсолютно или относително изражение. Относително изражение означава той да е свързан с характеристиките на всички ферми в даден район,

(3) Какви статистически данни са на разположение в страната и на ниво ЕС?

Често малките ферми са свързани със семейните домакинства и стопанства (Gasson., 1988 ⁽¹⁾), но "малко стопанство" и "семейна ферма" не са непременно идентични понятия (Hill, 1993 ⁽²⁾). Въпреки това, връзката между семейството и малки стопанства съществува чрез количеството на вложения труд, предоставен от членовете на семейството в земеделието. От друга страна тази връзка се изразява в значението на земеделието в дела от приходите на домакинствата. В рамките на ЕС, семейни ферми са

---

¹ Gasson, R., Crow, G., Errigton, A., Hutson, J., Mardsen, T. and M., Winter (1988). The farm as a family business: a review, *Journal of Agricultural Economics*, 39, 1-41

² Hill, B. (1993). The 'myth' of the family farm: defining the family farm and assessing the importance in the European Community, *Journal of Rural Studies* 9 (4), 359-370

особено характерни за Западна Европа, където земеделието е предимно семеен бизнес. В новите страни членки на ЕС има по-разнообразен набор от актьори (Gorton 2009⁽³⁾). Широкото определение на малката ферма е свързано с нейния размер, изразен в хектари или брой животни (von Braun, 2005⁽⁴⁾), като размера не е задължително определящ критерий. Според някои автори Ntsebeza и Hall (2007 г., с. 155⁽⁵⁾) "производствения капацитет на малката ферма", се различава значително поради различията в качеството на обработваемата земя, достъпа до ресурси, метеорологични условия, пазар, развитието на технологиите и алтернативните разходи на капитала и труда в икономиката. Други автори (Von Braun 2005, с.23) подчертава, че "такова точно определение", с което "да се уловят тези институционални и технически характеристики не е възможно поради липсата на международно сравними статистически данни".

Малките стопанства могат да се анализират с използването на различни критерии. Пример за такива критерии могат да бъде стопанисваната земя в хектари (ИЗП) или вложения труд на стопанство. Тези показатели са силно зависими от начина на отглеждане на културите и животните. Освен тях могат да се използват показатели свързани с икономическото състояние на едно стопанство. Ако малките ферми трябва да се идентифицират, с цел да се подчертае нуждата им от специални мерки за подкрепа, икономическия размер на стопанството е най-подходящият критерий.

Трудно е да се определи единен праг за малките стопанства за всички страни членки на ЕС. Прагът може да бъде поставен за определяне на най-малките ферми, чиито ИЗП, когато са сортирани по размер достигат до 20% от общата ИЗП в държава-членка. Този подход отчита националните особености и по този начин е най-подходящ за описване на различните структурни модели, съществуващи в ЕС-27. Абсолютната стойност на прага е различен във всяка държава-членка, което затруднява сравнителния анализ на земеделските стопанства в различните държави членки. Освен това, проблемът за определяне на относителната стойност на прага остава (например, прага може да се определи по такъв начин да се идентифицира най-малките ферми, обхващащи 10% от ИЗП - или 15%, 20% и т.н.). Основен проблем при идентификацията на МЗС е липсата на данни. В действителност, някои от тях просто не могат да се обхванат, тъй като те не поддържат никакви данни по отношение на производствените си дейности.

---

³ Gorton, M., Hubbard, C. and Hubbard, L. (2009). The Folly of European Union Policy Transfer: why the Common Agricultural Policy (CAP) Does not fit Central and Eastern Europe Regional Studies

⁴ von Braun, J. (2005). Small-Scale Farmers in Liberalised Trade Environment in Huvio, T., Kola, J. and Lundstrom, T (eds.) Small-Scale Farmers in Liberalised Trade Environment, Proceedings of the Seminar, Haikko, Finland, University of Helsinki, Department of Economics and Management, Publications no. 38, Agricultural Policy

⁵ Ntsebeza, L. and Hall, R. (2007). The land question in South Africa: The challenge of transformation and redistribution, HSRC Press

Съществуват два основни официални източници на данни на равнище ЕС, проучването за Структурата на земеделските стопанства (FSS) и Системата за земеделска счетоводна информация (СЗСИ). Те имат някои ограничения свързани с обхващането на малките ферми. СЗСИ в съответствие с Регламент (ЕС) № 1217/2009 - обхваща само пазарните стопанства, т.е. ферми, достатъчно големи, за да служат като основна дейност за фермера и да се осигури ниво на доходите, достатъчно за издръжка на домакинството. Най-малките стопанства не се наблюдават от тази система. Съгласно общите изисквания за FSS (Регламент (ЕС) № 1166/2008) се обхващат земеделски стопанства, в които използваната земеделска площ е един или повече хектара. Включват се и земеделски стопанства, в които използваната площ за селскостопанска дейност е по-малко от един хектар, ако те произвеждат определена част за продажба или ако тяхната производствена единица надхвърля определени физически прагове. Като се има предвид тези изисквания, най-малките ферми, са изключени от проучването, дори ако те произвеждат стоки за самозадоволяване или произвеждат малка част за пазара. В тази част на дисертацията използваме само данни от FSS като горните ограничения трябва да се имат предвид. В ЕС са приети четири показателя за определяне на малките стопанства: използваната земеделска площ (ИЗП), размерът на вложения труд, нивото на собствено потребление и икономическия размер на стопанството

За определяне на типологията на стопанствата като МЗС използваме следните основания:

1. МЗС като юридическа форма се проявява в качеството на стопанство на физическо лице или ЕТ, но не винаги е задължително обратното;
2. Доходът от земеделие на МЗС е част от общия доход на селското домакинство на управителя на МЗС;
3. В повечето случаи дялът на дохода от МЗС в структурата на общия доход на селското домакинство заема сравнително висок относителен дял.

Условно земеделските стопанства могат да бъдат разделени на няколко групи според техния икономически размер, който се измерва в евро и представлява общия стандартен производствен обем (СПО). Той показва потенциала на стопанството, но не и неговите финансови резултати. **Основание за сравнение на общия доход на селското домакинство и СПО е, че по своята си същност те са приходи от различни източници.** В съответствие с данните в публикацията „Бюджет на домакинствата в България”, НСИ, 2010 г. *средният размер на общият доход на едно селско домакинство през 2010 г. е възлизал на 7742 лв. (3958 евро).* Тази сума включва всички приходи на домакинствата, в т.ч и остойностените натурални приходи от земеделието през годината. Тъй като при малките земеделски стопанства основният източник на доходи е дейността от земеделие, считаме за правилно общият доход на домакинството да се приеме за праг, около който съответното земеделско стопанство да се разглежда като малко стопанство. В резултат от

направения анализ на полу-пазарните стопанства ⁽⁶⁾ се определя дела на доходите от земеделие в структурата на дохода на селското домакинство в размер на 82%. Това ни дава база да изчислим ориентировъчен размер на дохода от земеделие за селско домакинство в размер на 3245 евро ($3958 * 82\% = 3245 \text{ евро}$). Следователно границата на МЗС може да се приеме до 4000 евро (СПО).

Средният размер на стопанствата според СПО в България е 6 640 €. Средните по размер стопанства не са обект на настоящото изследване, но считаме за необходимо, че ЗС с размер от 4000 до 8000 евро не трябва да бъдат поставени в групата на големите стопанства. Те също биха били обект на специална политика за подпомагане в рамките на ОСП. Останалите стопанства в групата над 8000 евро попадат в групата на големите земеделски стопанства.

Б. Методически подход за оценка на влиянието на ОСП върху конкурентоспособността на малките земеделски стопанства

Измерването на равнището на конкурентоспособност в дисертационното изследване се осъществява както на макро, така и на микро ниво. Използва се дедуктивен подход за идентифициране на закономерностите, които протичат в изследваните обекти по отношение на тяхната конкурентоспособност. Поради липса на достатъчно данни за състоянието на секторната конкурентоспособност се използват метода на експертната оценка и анкетния метод.

Анализа на достоверността на дисертационната теза протича в два последователни етапа:

- *Оценка на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства;*
- *Оценка на влиянието на ОСП върху конкурентоспособността на сектора и върху конкурентоспособността на малките земеделски стопанства.*

Оценка на конкурентоспособността на МЗС. Вече стана ясно, че конкурентоспособността е сложна и комплексна икономическа категория. Това обуславя трудности при определянето на показателите за оценката ѝ. В специализираната литература няма единно становище за броя и състава на показателите за определяне на конкурентоспособността на МЗС. Това произтича главно от различията в становищата на авторите за същността на икономическата категория конкурентоспособност. От една страна се забелязва стремеж за максимално характеризиране на конкурентоспособността на МЗС. Това води до прекалено увеличаване на броя на предлаганите показатели за оценка, което от своя страна затруднява практическото им използване. От друга страна се забелязва желание да се разработи отделен показател, с който лесно и бързо да се дава обобщена оценка на конкурентоспособността. Използването на такъв обобщен

---

⁶ Николов Д. и колектив, „Социално-икономическа устойчивост на полу-пазарните стопанства”, ИАИ, 2010г

показател поражда опасност от снижаване на точността на анализа и оценката.

На база определените иманентни характеристики на конкурентоспособността на МЗС ние определяме система от показатели, чрез която да се анализира и оцени конкурентоспособността.

Тази система включва две групи показатели – *факториални* и *результативни*.

- *Факториалните показатели* определят потенциала на МЗС за конкурентоспособност. Това са фактори, които се определят като двигател на конкурентоспособността.
- *Результативни показатели* са тези, които определят постигнатата степен на конкурентоспособност на МЗС. Те се използват и като инструмент за сравнителен анализ на конкурентоспособността в различните по специализация МЗС.

Чрез статистическа проверка на хипотези се доказва или отхвърля основната хипотеза, обясняваща зависимостта на факторите, определящи конкурентоспособността на МЗС. В настоящото дисертационно изследване се защитава хипотезата, че Общата селскостопанска политика (ОСП) създава условия за повишаване на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства.

В таблица 1 са дадени показателите за оценка на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства, които са обект на анализ.

Таблица 1. Показатели за оценка на конкурентоспособността на МЗС

Характерни черти на конкурентоспособността	ИЗТОЧНИК	Показатели за оценка на конкурентоспособността на МЗС
Конкурентоспособност на продукцията – продуктите са конкурентоспособни, когато се произвеждат в по-високо качество при минимум производствени разходи в сравнение с тези на конкурентите.	Рибов М.; Чобанянева И.; Данаилов Д.; Маринов Г.; Минько В. Кричевский М.; Ivancevich J.; Лифиц И.	Производствени разходи;
Ефективност на производството.	Дракър П.; Петков Л.; Сергеев А.; Avila H.; Porter M.	Ефективност на преките разходи; Ефективност на приходите; Производителност на труда; Доходност
Степен на адаптивност към промените на обкръжаващата среда	Pettigrew A.; Galbraith C.; Rumelt R.; Lockshin L. ; Twomey D.; Баринов В.	Ликвидност, задлъжнялост, платежоспособност

Рентабилност на производството	Buckley P.; Pride W.; Паунов М.	Рентабилност на разходите; Рентабилност на продажбите; Рентабилност на инвестициите
Пазарна мощ - размер на пазарен дял или паричните приходи	Lipsey R.E., Kirpalani V.H.; Van Duren; Armstrong и Collopy ; Tirole J.; Bloodgood J. и Katz J.P.	Динамика на паричните приходи; Индекс на конкурентните предимства;
Ценово лидерство - възможността на МЗС да произвежда и продава свой продукт на по-ниски разходи в сравнение с неговите конкуренти; възможност да се реализира икономия от мащаба; Продуктова диференциация – потребление на допълнителна изгода спрямо изгодата, получена от потреблението на конкурентните продукти.	Zikmund W.; Kleiman L.; Емилова И.; Gorynia M.; Owen N.; Паунов М.	Пазарен ръст; Динамика на цената на реализация на продукцията
Наличие на иновационна дейност, нова технология на производство, която да доведе до по-висока производителност и минимизиране на производствените разходи	Terptrsa D.; Чанкова Л.; Ikherd J. и Jansen J.	Брой иновационни продукти; Разходи за повишаване на квалификацията на работния персонал;
Генериране и експлоатиране на нова стойност по веригата.	Johannessen, J., Olsen, B., Priem, R.L.	Ръст на добавената стойност, Брутен марж

Източник: Адаптирана, Борисов, 2018.

Оценка на влиянието на ОСП върху конкурентоспособността на МЗС.

Обща рамка за мониторинг и оценка. С проведената през 2013 г. реформа на Общата селскостопанска политика (ОСП) се създава обща рамка за мониторинг и оценка (ОРМО), с цел да се измерят резултатите от изпълнението на ОСП за периода 2014—2020 г., да се покажат нейните постижения и да се подобри ефективността ѝ. За пръв път тази рамка обхваща както първия стълб (директни плащания и пазарни мерки), така и втория стълб (развитие на селските райони), а също така и хоризонталните мерки (напр. кръстосано спазване) на ОСП.

В Хоризонталния регламент (Регламент (ЕС) № 1307/2013) е установено, че с рамката за мониторинг и оценка на ОСП за периода

2014—2020 г. следва да се оценява изпълнението на ОСП по отношение на нейните три общи цели:

- 1) жизнеспособно производство на храни с акцент върху приходите от селскостопанска дейност, производителността в селското стопанство и стабилността на цените;
- 2) устойчиво управление на природните ресурси и действията, свързани с климата, с акцент върху емисиите на парникови газове, биологичното разнообразие, почвите и водите;
- 3) балансирано териториално развитие с акцент върху заетостта в селските райони, растежа и бедността в селските райони.

ОРМО предоставя ключова информация за изпълнението на ОСП (мониторинг), както и за нейните резултати и въздействия (оценка)⁷. Чрез рамката се прави количествена оценка на действията в държавите членки (крайните продукти), описват се постиженията и се проверява доколко са постигнати целите⁸. Комисията, заедно с държавите членки в рамките на експертна група, проектира ОРМО и разработи списък с показатели, които са избрани въз основа на интервенционна логика, изхождаща от общи към конкретни цели и интервенции, и са заложили в различни актове за изпълнение.

Показатели. Определени са пет типа показатели, с помощта на които да се извърши оценка на изпълнението на ОСП:⁹

- 45 показателя за контекста, описващи общата оперативна среда на политиката;
- 84 показателя за крайните продукти, измерващи дейности, които са пряко свързани с интервенции по линия на политиката;
- 41 показателя за резултатите: 16 показателя за резултатите за първия стълб, измерващи преките и непосредствени ефекти от интервенциите и 25 показателя за резултатите за втория стълб (от които 19 съответстват на показатели за целите);
- 24 показателя за целите (от които 19 съответстват на показатели за резултатите), използвани за определянето на количествени цели в началото на програмния период;
- 16 показателя за въздействието, измерващи въздействието на интервенциите по линия на политиката в по-дългосрочен план и отвъд непосредствените ефекти (от които 13 са включени също така в набора от показатели за контекста).

За всеки от показателите бяха изготвени информационни листове, съдържащи определението, както и източниците на данни, нивото на географската разбивка, периодичността и времевите параметри на докладването.¹⁰ Освен това бяха включени също така подпоказатели, когато

---

⁷ Допълнителна информация е дадена в „Техническо ръководство относно рамката за мониторинг и оценка на ОСП за периода 2014—2020 г.“ (2015 г.).

⁸ Допълнителна информация е дадена в „Рамка за мониторинг и оценка на ОСП за периода 2014—2020 г.“ (2015 г.).

⁹ Регламент за изпълнение (ЕС) № 834/2014 на Комисията.

¹⁰ Информационните листове са на разположение [ТУК](#).

беше преценено, че е необходимо разделяне, например по сектор или категория. Понастоящем рамката включва общо повече от 900 подпоказателя.

Източници на данни. Показателите са определени по такъв начин, че за събирането на данни да се използват, доколкото е възможно, съществуващи канали¹¹, за да се избегне създаването на допълнителна административна тежест за бенефициерите и за държавите членки. Голямото разнообразие от източници на данни, които се използват за цялостната ОРМО, включва уведомления от държавите членки, статистически данни на европейско ниво, предоставени от Евростат¹², данни, събрани от Европейската агенция за околна среда.

Що се отнася до първия стълб, показателите за крайните продукти са на разположение чрез Информационната система за управление и наблюдение на селскостопанските пазари (ISAMM), Системата за одитни следи при одита на уравниване на сметките (базата данни CATS) и Информационната система за разходи за възстановявания в селското стопанство (AGREX). На разположение има данни за 2015 г., 2016 г. и частично за 2017 г.

Що се отнася до втория стълб, данни за мониторинг се събират чрез годишните доклади за изпълнението, които всяка година през юни държавите членки представят за предходната година. Тези доклади включват стойностите на показателите за крайните продукти, резултатите и целите. Освен това държавите членки трябваше да представят разширени годишни доклади за изпълнението през 2017 г. (и 2019 г.), включващи допълнителна информация въз основа на дейностите за оценка. Допълнително информация за разходите се събира на тримесечна база чрез декларацията за разходите за Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони. Що се отнася до развитието на селските райони, на разположение има данни за показателите за 2015 г. и до края на 2016 г.¹³

Използването на съществуващите източници на данни и нивото на детайлност, което се изисква за някои показатели, оказват въздействие върху времевите параметри и периодичността на наличието на данни. Например данни, основани на данни от изследването на Евростат за структурата на земеделските стопанства, се събират веднъж на три години и са на разположение година и половина след референтната година. Аналогично, някои екологични показатели се базират на периодични изследвания — например свързаните с качеството на почвата се събират на 5-годишни интервали, като последната налична информация е за 2012 г.

---

¹¹ Повечето показатели за устойчиво развитие са така също част от общата рамка за мониторинг и оценка.

¹² Земеделска статистика, агроекологична статистика, статистика за земната покривка и земеползването (включително проучването LUCAS), регионална статистика, социална статистика, търговска статистика и т.н.

¹³ На 30 юни 2018 г. държавите членки следва да представят данните за 2017 г. Тези данни все още не бяха на разположение към момента на изготвяне на настоящия доклад.

Системата ОРМО дава възможност за оценка на приложението на ОСП и нейното въздействие върху земеделския сектор като показателите оценяват не само конкурентоспособността на сектора, но още: ефективното управление на природните ресурси, социално-икономическото развитие на селските райони, екологосъобразността на секторните инвестиции, съхраняването на биоразнообразието, адаптирането на сектора към климатичните промени и др. В рамките на настоящото дисертационно изследване се използват показатели, които определят и измерват релацията финансово подпомагане (субсидиране на производството в малкото земеделско стопанство) и постигане на конкурентоспособност на МЗС.

Използва се системен подход при оценката на приноса на субсидиите върху конкурентоспособността на стопанствата. Използваните показатели се групират в две категории – (1) показатели, оценяващи входа на системата, а именно равнище на субсидиране на производството в стопанството и (2) показатели, оценяващи изхода на системата – това е конкурентоспособността на стопанството. Към първата група показатели принадлежат следните: размер на получените СЕПП плащания, агроекологични плащания, плащания по НАТУРА 2000, плащания за не облагодетелствани райони и субсидии за инвестиции. Втората група показатели включва: (1) брутен марж (Nikolov, et al., 2012)¹⁴; (2) нетен доход от дейността (Basev, 2009)¹⁵ и (3) рентабилност на платените субсидии (отношение между получените субсидии и получената брутна продукция) (Meadows, 1999)¹⁶.

Чрез регресионен анализ се търсят отговори на следните въпроси:

- Какво по сила е влиянието на субсидиите върху конкурентоспособността на стопанствата?
- Каква е връзката между получените субсидии и постигнатата конкурентоспособност на стопанствата?
- Дали повишаването на субсидиите води до повишаване на конкурентоспособността на стопанствата?
- Каква е чувствителността на конкурентоспособността на стопанствата към промени в нивата на субсидиране?

В регресионния модел размера на получените субсидии се определя като факториален показател. За резултативни показатели в модела се използват следните три индикатора – брутен марж, нетен доход и рентабилност на платените субсидии (виж схема 1).

За конструиране на регресионния модел и неговия анализ се използват данни от системата за земеделска счетоводна информация (СЗСИ). Според бюлетина на СЗСИ (бюлетин 269/02.2016) данните които се публикуват са средни резултати. При изчисляване на резултатите се

---

14 Nikolov D., H. Basev, Iv. Janakieva, T. Radev (2012). *Fermerski menidžmānt. Rakovodstvo za uspesen biznes v zemedelieto*. Izdatelska grupa Bālgarija, Sofija. s. 248.

15 Basev, H. *Ocenka na efektite ot prilaganeto na OSP na ES vārhū zemedelskite stopanstva*. Ikonomika i upravlenie na selskoto stopanstvo, Sofija, 1/2012. str. 14 – 30

16 Meadows, D, 1999. *Indicators and Information for Sustainable Development*. Hartland Four Corners, Vermont: Sustainability Instituty.

използва специална система за претегляне. Тя се основава на принципа на „свободно разширение“: тегло, изчислено за стопанството се отнася за всички стопанства от стратата (коефициент на екстраполация). Индивидуалното тегло е равно на съотношението между броя на стопанствата на една и съща страта (район по СЗСИ x тип специализация x икономически размер) в полето на наблюдение и в извадката. Представителната извадка на СЗСИ за 2013 година включва 1950 земеделски стопанства с пазарна насоченост, подбрани на база тяхната специализация и икономически размер.

Схема 1. Регресионен модел. Източник: Собствена.

Вид изследвана връзка	Факториален показател	Резултативен показател
Влияние на размера на получените субсидии върху брутния марж	Получени субсидии (лв.)	Брутен марж (лв.)
Влияние на размера на получените субсидии върху нетния доход	Получени субсидии (лв.)	Нетен доход от дейността (лв.)
Влияние на размера на получените субсидии върху рентабилността на субсидиите	Получени субсидии (лв.)	Рентабилност на субсидиите

Организиране на анкетното проучване. С цел събиране на нужната информация, за изчисляване на горепосочените показатели се залага на изпълнението на следните проучвателни дейности (виж схема 2):

- подготовка на анкетна карта за проучване на състоянието и нуждите на малките земеделски стопанства;
- провеждане на анкетно проучване и на фокус групи от земеделски производители в гр. Велико Търново (17.03.2019);
- провеждане на анкетно проучване ръководене на фокус групи от земеделски производители в гр. Кърджали (04.06.2019), гр. Пловдив (05.06.2019) и гр. Сливен (06.06.2019);
- обработка на първични данни от анкетни карти и фокус групи, както и изграждане на база от данни (10.06.-13.06.2019);
- извършване на анализ на силните и слабите страни, възможностите и заплахите за развитието на малките стопанства в България (14.06 – 17.06.2019);
- идентифициране на основните потребности за повишаване на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства в бъдеще (14.07-17.07.2019);
- идентифициране на специфичните нужди свързани с реструктуриране на

селскостопански сектори, характеризиращи се с голям брой малки земеделски стопанства (14.08-17.08.2019).

Като източник за формиране на извадката е използвана базата данни на Дирекция „Развитие на селските райони“ и Дирекция „Компесаторни мерки“ към МЗХГ – София. Получената генерална съвкупност се състои от 10 542 организации, които отговарят на критериите, определящи ги като МЗС на територията на страната. При формирането на извадката е използван метода на простата случайна извадка, като съставлящите я единици са излъчени чрез безвъзвратен подбор. Обемът на извадката е **140 малки земеделски стопанства**.

Схема 2. Планиран брой на анкетираните малки земеделски стопанства по райони и размер на фокус групата. Източник: Собствена.

Област	Брой	Период на анкетиране
Велико Търново	31	10.03 - 17.03.2019
Кърджали	33	01.06 - 04.06.2019
Пловдив	46	04.06. - 05.06.2019
Сливен	30	05 – 06. - 06.06.2019
Общо:	140	
Фокус група 1 (Пловдив)	48	14.07-17.07.2019
Фокус група 2 (Сливен)	30	14.08-17.08.2019

Организиране на SWOT чрез дискусия във фокус групи. Методът „SWOT-анализ“ е сред най-популярните в научната литература, който се използва при оценка факторите, определящи конкурентоспособността на МЗС (Димитрова, 2013), (Копривленски, 2011), (Yavuz, Baycan, 2013), (Rachid, Fadel, 2013), (Mehmood, Hassannezhad, Abbas, 2013). Техниката на SWOT-анализа изисква познаването на всички специфични фактори, оказващи пряко и косвено въздействие върху конкурентоспособността на МЗС с оглед на това те да бъдат анализирани в детайли, за да може организацията лесно да се адаптира към техните изисквания. В настоящото дисертационно изследване се защитава идеята, че земеделските производители са тези, които в най-пълна степен познават вътрешните фактори на бизнес средата, които определят бъдещото развитие на МЗС. Ето защо стопаните на МЗС се използват като основен източник на информация за определяне на силните и слабите страни.

Силните и слабите страни както и възможностите и заплахите, произтичащи от външната бизнес среда се определят на база получените резултати дискусиите, изведени в две фокус групи от стопани на МЗС в дисертационното изследване.

На схема 2 е изложен методическият подход за определяне на финансовите проблеми и потенциалните решения за развитието на финансовата конкурентоспособност на млекопреработвателните предприятия.

- **Етапи на диагностика и стратегическа ориентация**

Първият етап (А.) от приложението на методическия подход се състои в идентифицирането на силните/слабите страни както и възможностите и заплахите пред МЗС, произтичащи от извършеното дисертационно изследване. Чрез фокус групи от земеделски производители (МЗС) се дискутират и определят кои са силните и слабите страни както и възможностите, и заплахите пред конкурентоспособността на МЗС. Груповите дискусии (фокус групи) са използвани като метод в изследването, който позволява навлизане в дълбочина в изследваната тематика, като същевременно се използват и предимствата на груповия ефект. По време на дискусиите, чрез спонтанно обстойно дискутиране на предварително определени изводи от дисертационното изследване кръг в малки групи от хора се формулират ясно, кои са силните и слабите страни на МЗС и какви възможности и заплахи предоставя външната среда за техното развитие в бъдеще. Дискусиите се организират и насочват от модератор (докторантът), който поставя въпросите за обсъждане, съблюдава за равностойното участие на лицата, насочва в нови интересни насоки, спонтанно изразени от участниците.

През вторият етап (В.) се цели конструиране на SWOT- матрица, което се явява резултат от проведените дискусии във фокус групите. Най-често посочените силни/слаби страни както и възможности и заплахи в изведените фокус групи намират място в матрицата. Тази матрица в последствие се използва като техника за определяне на два много важни елемента в стратегическата ориентация на факторите, определящи конкурентоспособност на МЗС, а именно: 1) кои са най-важните силни, слаби страни, възможности и заплахи и 2) какво е взаимодействието на силните и слабите страни с посочените възможности и заплахи.

През третият етап (С.) се търсят най-значимите фактори за успех на МЗС. Чрез метода на експертна оценка се ранжират най-значимите силни, слаби страни, възможности и заплахи в SWOT-матрица. Ролята на експерти в оценяването на тези четири градивни елемента на SWOT-матрицата играят, докторантът, неговия научен ръководител и един независим експерт. Така организираната експертна оценка цели определяне на най-значимите фактори за успех на МЗС. Самата организация на експертната оценка включва следното: инструктиране на експертите, как да изразят своето експертно мнение; избор и приложение на скала за оценка; разработване на карта на експертното мнение и извършване на самата експертна оценка от респондентите. Всеки експерт самостоятелно попълва специално създадена карта на експертното мнение. Като такава се използва конструираната в предходния етап от изследването SWOT-матрица. В тази матрица респондентът оценява какво е взаимодействието на силните и слабите страни с набелязаните възможности и заплахи. Експертът борави с 4-степенна скала за оценка, която съдържа следните оценки: 0 – няма взаимодействие, 1 – слабо взаимодействие, 2 – силно взаимодействие и 3 – много силно взаимодействие между изследваните фактори.

Изследват се четири типа взаимодействия между факторите в матрицата както следва: (1) взаимодействие между силните страни и набелязаните възможности. При тази връзка на изследване се търси отговор на въпроса: до колко посочените силни страни, могат да се използват за

реализиране на набелязаните възможности за развитие на МЗС; (2) взаимодействие между силните страни и заплахите, така изведената оценка, търси отговор на въпроса: до колко посочените силни страни могат да се използват при защита от заплахите, които външната среда съдържа; (3) взаимодействие между слабите страни и набелязаните възможности, по този начин се търси отговор на въпроса: до колко слабите страни могат да попречат за реализирането на набелязаните възможности и (4) взаимодействие между слабите страни и посочените заплахи. Тази връзка посочва до колко слабите страни, ще попречат на МЗС да се адаптират към заплахите на външната среда.

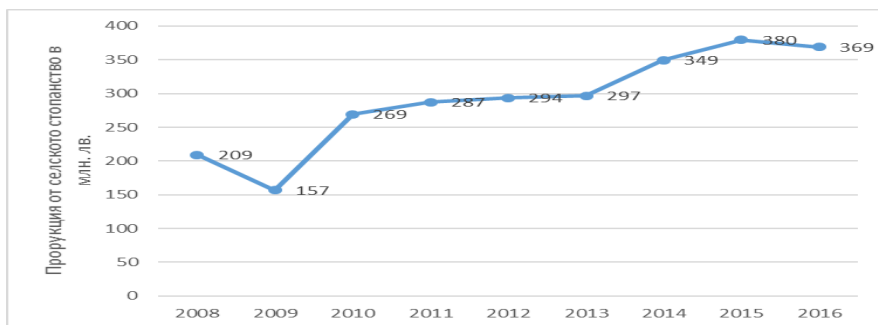
През четвъртия етап (D.) от приложението на SWOT-анализа се определя какво е взаимодействието на факторите в SWOT-матрицата. На този етап се обобщават резултатите от експертната оценка. Индивидуално попълнените SWOT-матрици от всеки един респондент се агрегират в една обобщена SWOT-матрица, която представлява карта на обобщените резултатите от експертната оценка. В редът „Сума” се сумират индивидуалните оценки в клетките по колони на матрицата. Чрез този ред се установяват най-значимите възможности и заплахи пред бъдещото развитие на МЗС. Колкото е по-висока сумата за съответната възможност или заплаха, толкова по-значима е тя според експертите. В колона „Сума” са индивидуалните оценки в клетките по редове в матрицата. Чрез тази колона се установяват най-значимите силни и слаби страни, които могат да се използват за да се утвърдят конкурентните предимства на МЗС. Колкото е по-висока сумата за съответната силна страна или слаба страна, толкова по-значима е тя според експертите. Обобщената матрица може да се използва като инструмент за идентифициране на стратегическата ориентация на МЗС в бъдещото им развитие по отношение на управление на тяхната конкурентоспособност. С други думи чрез съставянето на тази матрица се постигат два полезни ефекта – (1) определя се посоката на бъдещото развитие на МЗС и (2) набелязва се набор от алтернативни стратегии за развитие на тези производствени структури. Стратегическата ориентация на МЗС се определя чрез метода SOR-анализ (абrevиатура на три ключови фактора за успех, които са: силни страни, възможности и пречки за развитие → strengths, opportunities and roadblocks). Това е метод за дефиниране на финансова стратегия за бъдещо развитие на МЗС, в основата на който е залегнал принципа – атакувай най-атраактивните възможности с най-значимите силни страни на организацията, като заобиколиш пречките (Николов, Станчев, Радев, Борисов, 2012).

Глава II. Влияние на ОСП върху равнището на конкурентоспособност на МЗС

Влияние на ОСП и вържавната подкрепа за сектора

В годината на присъединяване на България към ЕС (2008 год.) се забелязва рязка промяна в обема на произведената от селското стопанство продукция, изразена в стойност. Графиката показва, че продукцията от 209 млн. лв. само за една година е намаляла до 157 млн. лв. (виж фиг. 3). В началото на 2010 година се забелязва подем в сектора по отношение на производството на земеделска продукция, който продължава до 2015

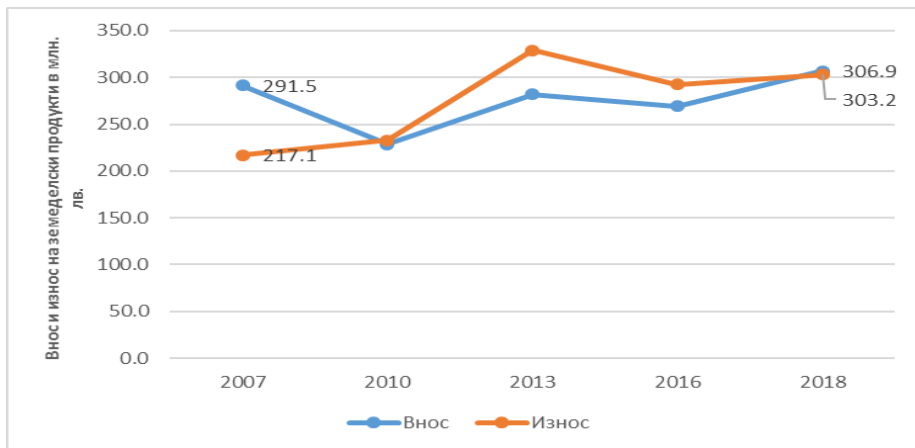
година, а именно произведената продукция от 157 млн. лв. достига до 380 млн. лв., което е **увеличение близо 2,3 пъти**. Позовавайки се на този показател можа да се констатира, че ОСП влияе изключително положително върху производството в сектора през последните 10 години.

Фигура 1. Динамика на произведената продукция от сектора изразена в млн. лв. Източник: данни на **ФАО/FAOSTAT** www.fao.org за периода 2008-2016.

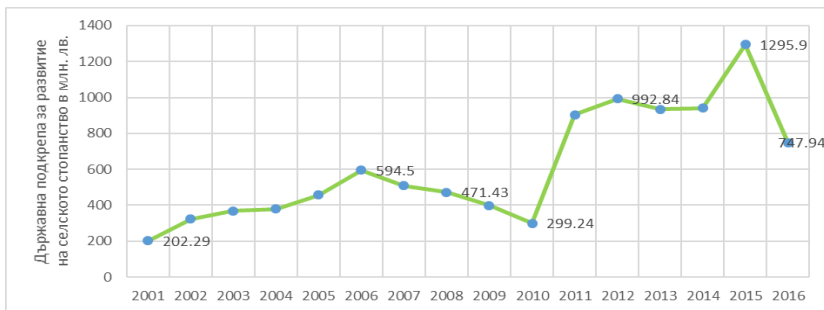
Разширяването на използваната земеделска площ (ИЗП) и увеличението на производството на земеделски продукти са факторите, които оказват въздействие върху износа на продукти, произведени от сектора. В периода 2007 – 2013 год. износа се увеличава от 217,1 млн. лв. и достига своя пик през 2013 год. до 329,3 млн. лв. (виж фиг. 4). След 2013 год. износа започва постепенно да се свива и достига стойности 306,9 млн. лв. Въпреки тази тенденция на понижаване в стойността на износа, като цяло той се е **увеличил 1,4 пъти** за последните 10 години. Положителната тенденция на увеличение на износа в периода 2007-2013 година доказва, че ОСП положително влияе върху конкурентоспособността на земеделския сектор на международния пазар.

Вносът на земеделски продукти у нас през 2007 година възлиза на 291,5 млн. лв., след присъединяването на страната ни към ЕС вносът рязко спада до 228.8 млн. лв. (през 2010 година). След което следва период на възстановяване и на експанзия на вноса като той почти се изравнява по стойност с износа през 2018 год., а именно достигайки нива от 303.3 млн. лв. (виж фиг. 4). Резките колебания в износа и вноса се определят от реструктурирането на пазарната ориентираност на сектора. Като част от ЕС страната среща високата конкурентоспособност на останалите страни членки на ЕС на европейския пазар. Въпреки това българското селско стопанство успява да се конкурира успешно като износа превишава вноса за изследвания период, което рефлектира в **положително търговско салдо**.

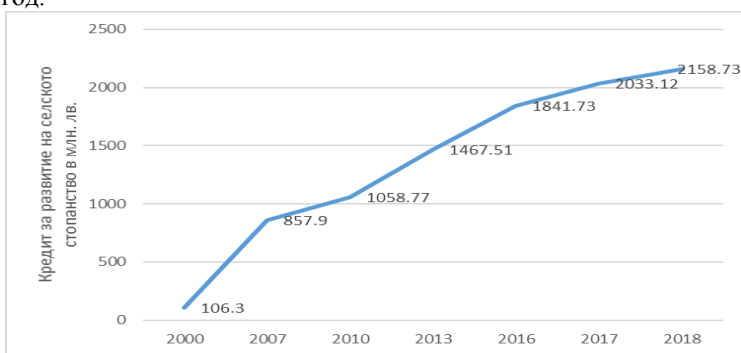
Фигура 2. Динамика на вноса и износа на земеделски продукти в млн. лв. Източник: данни на **ФАО/FAOSTAT** www.fao.org за периода 2007 - 2018.

Устойчивото развитие на селското стопанство през годините на предприєдинителния период се финансира с помощта на държавни плащания от бюджета и използването на предприєдинителните фондове на ЕС. На фигура 3 е дадена динамиката на финансовата помощ от страна на държавата устойчивото развитие на земеделието у нас. В предприєдинителния период 2001-2007 год. българската държава предоставя финансова подкрепа за развитие на селското стопанство в размер на 202,29 млн. лв. (през 2001 г.), която се увеличава и достига 594.5 млн. лв. през 2006 год. От момента на присъединяване на България към ЕС държавната подкрепа за развитие на земеделския сектор започва рязко да намалее и достига своя минимум от 299.24 млн. лв. през 2010 год. Тенденцията на намаляване на националната подкрепа за развитие на сектора се обяснява с факта, че България като пълноправен член на ЕС започва да използва приоритетно средства от Европейският земеделски фонд за развитие на селските региони (ЕЗФРСР) за устойчивото развитие на селското стопанство, като националните доплащания плавно започват да намаляват. В периода 2011 год. – 2015 год. държавната подкрепа рязко се увеличава и достига своя пик от 1295.9 млн. лв. през 2015 год. В този периода започва ускореното усвояване на финансовата помощ, предоставяна в рамките на ПРСР 2007-2013 и на ПРСР 2014-2020 както и увеличение на националните доплащания предвидени за сектора. В резултат на подкрепата, осигурена чрез финансовите механизми на ОСП и държавните доплащания през последните 10 години се забелязва рязкото увеличение на производството (2,3 пъти) и на износа (1,4 пъти). Това доказва, че ОСП и държавните доплащания имат положително влияние и играят значителна роля за конкурентното развитие на селското стопанство.

Фигура 3. Държавна подкрепа за развитие на селското стопанство в млн. лв. Източник: данни на ФАО/FAOSTAT www.fao.org за периода 2001 -2016.

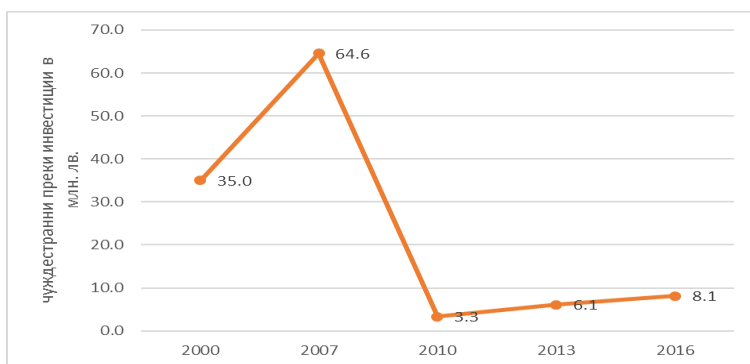
Финансовите механизми за подпомагане на селското стопанство, включени в ОСП както и тези включени в държавната директна секторна подкрепа имат мултиплициращ ефект и причиняват вторични ефекти в други (свързани) сектори (кредитиране, туризъм, земеделие, възобновяеми енергоизточници, строителство, образование и др.). Един от важните сектори за конкурентно развитие на селското стопанство е кредитния сектор. Реализирането на проекти за устойчиво управление на конкурентоспособността на земеделските стопанства изисква съфинансиране от страна на предприемача (стопанство – частно или държавно), което съфинансиране дава отражение върху търсенето на кредити. Банковия сектор е основен доставчик на кредити за развитие на селското стопанство в страната. За периода 2000 год. – 2018 год. кредитирането на сектора се **увеличава близо 20 пъти** (виж фиг. 4). Установеното увеличение на държавната подкрепа - 6,4 пъти (спрямо 2000 год.) води до този вторичен ефект в кредитния сектор. Отпуснатите кредити за селското стопанство през 2000 год. са 106,3 млн. лв., като техният размер драстично се увеличава и достига до 2 158.73 млн. лв. през 2018 год.

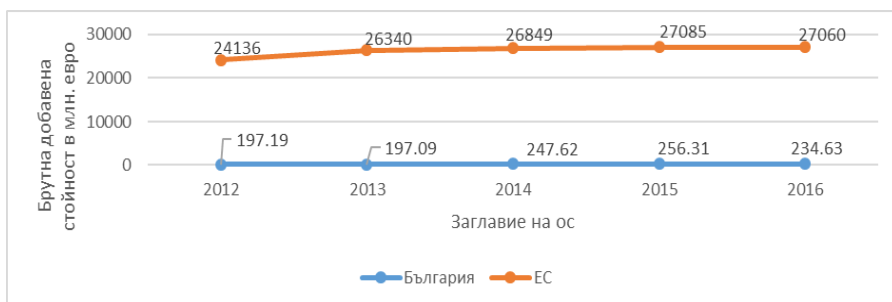
Фигура 4. Отпуснати кредити в земеделския сектор (млн. лв.). Източник: данни на ФАО/FAOSTAT www.fao.org за периода 2000 - 2018.

Друг важен мултиплициращ ефект на финансовата помощ в

рамките на ОСП върху устойчивото развитие на земеделския сектор е размера на привлечените чуждестранни инвестиции. В периода 2000 – 2016 год. се вижда рязко колебания на преките чуждестранни инвестиции в земеделския сектор на България. В момента на присъединяване на страната към ЕС, а именно през 2008 год. се наблюдава изключителен пик в привлечените чуждестранни инвестиции, в този момент те достигат 64.6 млн. лв. (виж фиг. 5). Обяснение в това може да се търси, че страната ни като нов пълноправен член на ЕС е интересна и атрактивна за инвестиране дестинация. Година по-късно започва драстичен спад на привлечените преки чуждестранни инвестиции, като техния минимум се достига през 2010 год. – 3.3 млн. лв. Това се обяснява със създадалата се тогава глобална икономическа обстановка, а именно настъпването на финансовата криза през 2007 год. в САЩ, която по-късно обхваща и останалия свят. В периода 2010 – 2016 год. се наблюдава стабилизиране и вяло покачване на чуждестранните преки инвестиции в земеделския сектор като през 2016 год. те достигат нива от 8.1 млн. лв. (ниво доста по-ниско от отчетеното през 2000 год.)

Фигура 5. Чуждестранни преки инвестиции в земеделския сектор. Източник: данни на [FAO/FAOSTAT www.fao.org](http://www.fao.org) за периода 2000 - 2016.

Фигура 6. Брутна добавена стойност, генерирана от земеделския сектор (в млн. евро). Източник: EUROSTAT, 2012-2016

Нарастването на държавната подкрепа, както и на кредитирането в

земеделския сектор водят до нарастване на брутната добавена стойност (БДС). През 2012 год. брутната добавена стойност в сектора възлиза на 197.19 млн. евро. (виж фиг. 6). В последващите години БДС нараства и достига своя пик през 2015 год. – 256.31 млн. евро, което е почти 1,3 пъти спрямо нивата, отчетени през 2012 год.

Нарастването на БДС както на производството и износа доказват, че ОСП благоприятно влияе върху конкурентоспособността на сектора. Темпа на нарастване на БДС на българското селско стопанство следва положителния темп на нарастване на БДС на ниво ЕС (28).

В момента на присъединяване на България към ЕС състоянието на селското стопанство е нископроизводително и с ниска конкурентоспособност. Производственият процес в стопанството се реализира при крайно неблагоприятни условия – ниска производителност на прилаганите технологии на производство (те са морално остарели и ресурсоемки), остаряла техника, ниско ниво на образование и квалификация на заетите работници, недоразвита пътна и комунална инфраструктура. При тази бизнес среда селското стопанство на България се изправя пред новите предизвикателства на общеевропейския пазар. Българските земеделски стопанства се сблъскват с високата конкурентоспособност на западноевропейските аграрни стопанства, които разполагат с иновативни технологии, високопроизводителни машини и оборудване както и висококвалифицирани работници, които работят с тях.

Попадането на страната ни в митническия съюз на ЕС, налага реструктуриране на износа на продукти, произвеждани от сектора. Започва смяна на досегашните традиционни за страната ни външнотърговски партньори, поради налагането на мита и други митнически ограничения. Процеса на реструктуриране на износа протича във време, когато в глобалната икономика се „вихри“ финансова криза. Всичко това налага държавата да предприеме действия по стратегиране на своята подкрепа за насърчаване на конкурентоспособността на земеделския сектор. В последващите години се стартира процес на изготвяне и реализиране на конкретна стратегическа програма с участието на заинтересованите страни, която да създаде възможности за подобряване на общото икономическо състояние и на конкурентоспособността на селското стопанство. Нарастването на производството на земеделска продукция, разширяването на износа в последващите години, доказват, че държавната намеса и ОСП оказват положително влияние върху сектора.

Постигането на иновативен и конкурентоспособен земеделски сектор изисква разходи за научно-изследователска и развойна дейност (НИРД) както и насърчаване на технологичния трансфер от научно-образователните организации към земеделските стопанства. Основен източник за финансиране на НИРД е държавния бюджет, 98% от НИРД в сектора ежегодно се правят от държавата (според данни на Националния статистически институт). Все още липсват частните предприятия, които да осъществяват НИРД в сектора. Към сегашния момент приносът на науката за развитие на земеделския сектор е недостатъчен поради ниските разходи за научно-изследователски и развойни дейности (НИРД), иновации и разработки с практически ефект. Връзката между науката и земеделския

бизнес, въвеждането на иновации и трансферът на технологии в сектора са слабо развити. Като ключови въпроси се очертават разширяването на директното сътрудничество между научно-изследователските организации и стопанствата и увеличаването дела на частното финансиране за НИРД.

Глава III. Идентифициране на нуждите на МЗС за развитие на тяхната конкурентоспособност в условията на ОСП

Емпиричното изследване доказва, че малките земеделски стопанства са силно зависими от равнището на получаваните субсидии. Това определя централна роля на ОСП и нейните интервенционни инструменти в поддържането и развитието на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства. Повече от 10 години, тези производствени структури се развиват в условията на ОСП и като цяло техната доходност и жизнеспособност се увеличила драстично, имайки предвид цялостното състояние на земеделския сектор. Въпреки това, в условията на новата ОСП, чието приложение ще започне след 2021 год., за конкурентното развитие на малките земеделски стопанства е необходимо да определят техните нужди, като се има предвид специфичните особености в управлението им. Идентифицирането на нуждите на МЗС в рамките на новата ОСП започва като процес, чрез анализа на техните силни/слаби страни както възможности/заплахи, които произтичат от обкръжаващата среда.

SWOT на МЗС

За идентифициране на силните и слабите страни, както и на възможностите и заплахите за развитието на малките стопанства се използва SWOT анализ. Чрез приложението на метода на дълбочинното интервю и чрез явни и открити дискусии (в две фокус групи) са определени силните/слабите страни както възможностите/заплахите на МЗС.

На база експертни оценки са съставени матрици на взаимодействие между 4-те фактора. Чрез точкова система е оценено дали силните страни помагат да се оползотвори дадена възможност и дали те помагат за предотвратяване на конкретна заплаха. В допълнение е оценено и дали слабите страни не създават затруднения при оползотворяване на възможностите и предотвратяване на заплахите.

В таблица 2 са поместени идентифицираните силни и слаби страни както и възможностите и заплахите за развитие на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства в условията на ОСП.

Таблица 2. SWOT матрица на малките земеделски стопанства. Източник: Резултат от фокус групи, в които са взели участие 78 стопани на МЗС.

<p>Силни страни</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Гъвкавост при управление на дейността 2. Висока степен на контрол върху дейността 3. Висока мотивация за развитие на стопанството 4. Използват основно ръчен труд, който дава възможност за по-качествено извършване на трудовите операции (беритба, плевене, резитба, пръскане и др.) 5. Гръбнак на селската икономика 6. Разнообразие в произвежданите продукти 7. Собствени средства при финансиране на дейността 8. Изпълняват социални функции 9. Ясно изразен индивидуализъм в предприемаческата дейност 10. Прилагат производствени практики насочени към получаване на продукция с високо качество 11. Производство на качествена продукция от гледна точка на крайния потребител 12. Опазват природните ресурси 	<p>Възможности</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Тенденция на нарастване на цените на хранителните стоки 2. Финансова подкрепа от страна на държавата 3. Утвърждаване на местни марки храни 4. Тенденция на увеличаване на търсенето на био продукти на пазара 5. Насърчаване на иновациите и технологичния трансфер чрез повишаване на капацитета на НССЗ 6. Директни продажби 7. Подкрепа за коопериране на земеделските производители 8. Търсене на качествени земеделски продукти 9. Създаване на местни пазари чрез активното участие на МИГ и общините
<p>Слаби страни</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Слабо влияние върху изкупната цена 2. Високи производствени разходи 3. Производство на разнородна по вид и качество продукция, в малки обеми 4. Няма желание за коопериране 5. Липсва опит при кандидатстване по структурните фондове и неумение за работа с административни документи 6. Ниска степен на механизация на производството 7. Недостатъчна обезпеченост с квалифицирана работна ръка 8. Ниска кредитоспособност 9. Недостатъчен оборотен капитал 10. Недостатъчни умения за управление на риска 11. Слаба информираност относно пазарните тенденции 12. Слаба инвестиционна активност 	<p>Заплахи</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Нестабилни пазарни цени 2. Конкуренция от големите стопанства в страната и ЕС 3. Нарастване на цените на ресурсите 4. Нормативни ограничения и нестабилна нормативна уредба 5. Загуба на специализирана работна ръка вследствие на миграционни и емиграционни процеси, както и като последица от демографския срив 6. Глобално изменение на климата, попадане на страната в зоната на засушаване и рискове, свързани с природни бедствия 7. Силна пазарна мощ на супермаркетите и дистрибуторите 8. Недостатъчно развити елементи на системата за търговия със земеделски стоки (липсват фючърсни договори, аукциони и др.) 9. Неразвит кредитен пазар за нуждите на земеделието 10. Забавяне на държавните плащания 11. Нарастване на административните разходи 12. Ограничен достъп до пазарна информация

Потенциал за развитие на конкурентоспособността на МЗС

В контекста на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства въз основа на проведени фокус групи със земеделски производители са определени пет силни и пет слаби страни.

Силните страни включват:

- адаптивност към пазарните промени;
- висока мотивация;
- по-качествено извършване на операциите;
- финансиране със собствени средства и
- производство на качествена продукция.

Слабите страни включват:

- високи производствени разходи;
- ниска степен на стандартизация на продукцията;
- ниска степен на механизация;
- ниска кредитоспособност и
- слаба информираност.

На база направени оценки на взаимодействие между силните страни на малките земеделски стопанства и възможностите и заплахите за тяхното развитие се установи, че по степен на важност те се ранжират, както следва:

1. висока мотивация;
2. адаптивност към пазарните промени;
3. производство на качествена продукция;
4. финансиране със собствени средства;
5. по-качествено извършване на операциите.

Поставената на първо място силна страна „висока мотивация” може да се определи като основен фактор на конкурентоспособността, тъй като нейната оценка надхвърля над два пъти оценката на поставената на второ място силна страна. Високата мотивация за развитие на стопанството има отношение за оползотворяване на 7 от 9-те възможности за развитие, а по отношение на заплахите спомага за преодоляване на 7 от тях при 11 идентифицирани. Също така трябва да се отбележи факта, че връзките между мотивацията и възможностите и заплахите се определят от земеделските производители в почти всички случаи като значими или с висока степен на значимост (оценка 2 и оценка 3). Очевидно мотивираността на фермерите е основното средство, което им дава сили да се конкурират на пазара на земеделска продукция, както и да продължат своята дейност и за в бъдеще.

Адаптивността към пазарните промени е друга важна силна страна на малките стопанства, която спомага за оползотворяване на шест от възможностите. Тази силна страна има принос по отношение на възможностите близък до този на предходната силна страна, но по отношение на заплахите, връзка се установява само с една от тях (нестабилни пазарни цени). Очевидно по-бързото вземане на решения и полесното реструктуриране на производството под въздействие на пазарни сигнали могат да имат влияние, само при оползотворяване на възможностите. Това определя потенциала на тази силна страна като

лимитиран по отношение на резултатите от нейното проявяване.

Трета по важност силна страна (производството на качествена продукция) е оценена по идентичен начин с предходната, като различия има само по отношение на значимостта ѝ за конкретни възможности. И тук се наблюдава тази особеност, че силната страна спомага на практика единствено за оползотворяване на възможностите.

Силна страна „финансиране със собствени средства” е оценена със значителна по-слаба степен на важност, но нейния принос е почти изцяло по отношение на справяне със заплахите. Въпреки това трябва да се има предвид, че за само две от заплахите нейната връзка е оценена с висока значимост, което показва отново ограничен потенциал на приложение.

Последната оценявана силна страна е „по-качествено извършване на операциите”, която има връзка само с възможностите. Тя се проявява в значима степен само при две от тях. Заплахите отново не могат да бъдат преодолені и чрез тази силна страна, което я определя с ограничен потенциал. Въпреки това трябва да се отчете, че производството на по-качествена продукция от малките стопанства е основното средство, чрез което може да се отговори на нарастващото търсене на качествени (натурални) земеделски продукти, а също така и за стимулиране на директните продажби. Като цяло тази силна страна е оценена с най-ниска степен на значимост спрямо останалите такива, но нейното влияние върху конкурентоспособността е директно, тъй като измества конкуренцията извън сферата на цените.

Всичко казано дотук дава основание да се заключи, че малките стопанства притежават потенциал за оползотворяване на възможностите, произтичащ от специфичните им особености да поставят размера на получения доход на първо място сред своите цели, отчитане на семейните връзки и традиции, както и личностните качества на фермера. Оползотворяването и развиването на този потенциал може да доведе до подобряване статуса на земеделските производители и техните семейства, което да рефлектира и в повишаване на жизнения стандарт и в селските райони. Към тази положителна констатация трябва да се добави и извода, че заплахите пред които са изправени малките стопанства не могат да бъдат преодолені чрез наличните силни страни. Връзката силни страни-заплахи се проявява поединично, най-често с ниска степен на значимост, което поставя конкурентоспособността на малките стопанства силно застрашена.

На база направени оценки на взаимодействие между слабите страни на малките земеделски стопанства и възможностите и заплахите за тяхното конкурентно развитие се установи, че по степен на важност те се ранжират, както следва:

1. слаба информираност;
2. високи производствени разходи;
3. ниска кредитоспособност;
4. слаба стандартизация на продукцията;
5. ниска степен на механизация.

Като най-критична слаба страна по отношение на конкурентоспособността на малките стопанства е определена „слаба информираност относно пазара”. Земеделските производители заявяват, че

имат трудности с набавянето на актуална и навременна информация, което ги поставя в лоша конкурентна позиция спрямо големите стопанства. Слабата информираност има връзка с всички идентифицирани възможности без „създаване на местни пазари, чрез МИГ и общините”, като във всички случаи тя е значима или с висока степен на значимост (оценка 2 и оценка 3). Като цяло тази слаба страна създава проблеми основно при оползотворяване на възможностите и в значително по-слаба степен при заплахите. Това говори, че преодоляването на тази слаба страна е основна предпоставка за оползотворяване на възможностите от малките стопанства.

Високите производствените разходи също имат висока степен на значимост за конкурентоспособността на малките стопанства. При тях се наблюдава точно противоположното влияние. Тя има връзка с 6 от 11^{те} заплахи, докато по отношение на възможностите се проявява само при две от тях. Очевидно високите разходи са основен проблем, който не дава възможност на малките стопанства да преоделят заплахите.

Ниската кредитоспособност на малките стопанства е трета по степен на значимост слаба страна, като за нея характерно равномерно влияние по отношение на възможностите и на заплахите. Тя се проявява при 5 от възможностите, но само за три има значимо влияние, а по отношение на заплахите се проявява при 4 от тях и отново само за три има значимо влияние. Като цяло ниската кредитоспособност има ограничено влияние върху възможностите и заплахите. В следствие на това конкурентоспособността на малките стопанства е застрашена поради факта, че тя оказва силно влияние при: усвояването на фондове за финансиране на проекти, утвърждаване на местни марки храни, инвестиции в нови производства, балансиране на паричните потоци през стопанската година.

Ниската степен на стандартизация на продукцията също оказва негативно въздействие върху конкурентоспособността на малките стопанства. Тази слаба страна се проявява особено силно при конкуриране с големите производители, а също и при сключване на договори за изкупуване на продукцията от големи преработватели или търговци. Ниската степен на стандартизация на продукцията създава проблеми най-вече при оползотворяване на възможностите, а по отношение на заплахите нейното въздействие е ограничено.

„Ниската степен на механизация” е последна по степен на значимост слаба страна. При нея връзка се открива само по отношение на заплахите, като проявлението и е критично по отношение на загубата на специализирана работна ръка в сектора. Тази слаба страна поставя развитието на малките стопанства в близко бъдеще под въпрос, ако не се направят нужните стъпки за нейното преодоляване.

Всичко казано дотук дава основание да се заключи, че малките стопанства притежават слаби страни, които им пречат да оползотворят възможностите, като същевременно имат връзка и с заплахите. Преодоляването на тези слаби страни е задължително условие за повишаването на конкурентоспособността на малките стопанства. Без предвиждането на политически мерки и подкрепа в тази насока малките стопанства не биха били в състояние единствено със собствени средства да

удържат конкурентни позиции на пазара. Тази констатация се подкрепя и от факта, че връзката слаби страни-заплахи се проявява много често в сравнение с връзката силни страни-заплахи.

Като обобщение за конкурентоспособността на малките стопанства може да се определи, че конкурентните им позиции са силно застрашени и трудно успяват да се конкурират, чрез силните страни, което налага много активно да се работи за преодоляване на слабите страни.

За устойчивото развитие на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства е необходимо да се подкрепят техните усилия в *управлението на иновациите, на риска и на маркетинга* при осъществяване на тяхната дейност. Чрез подпомагането на тези бизнес дейности, малките земеделски стопанства могат да преодолеят своите слаби страни и да атакуват възможностите, чрез своите силни страни.

Основни нужди на МЗС за развитие на тяхната конкурентоспособност

В настоящите условия на ОСП, малките земеделски стопанства у нас определят следните пречки за повишаване на конкурентоспособността – органичен достъп до някои производствени ресурси и високи производствени разходи; недостатъчен оборотен капитал; ниска механизация на производството; ограничен достъп до пазара; конкурентния внос на земеделски продукти, както и често променящата се нормативна уредба; липсата на достатъчно опит в управлението на проектите финансирани по отделните мерки.

Основен лимитиращ фактор при увеличаване на размера на стопанството е наличната земеделска земя. Земеделските производители изтъкват, че цените на земеделската земя са се увеличили значително и дори с помощта на отделните мерки, които ги подпомагат те не могат да си позволят да закупят такава. Арендуването на земеделска земя също е затруднено поради дългите срокове на арендни договори, които се изискват за получаване на финансова помощ по отделните мерки. Според земеделските производители процедурата по наемане на общинска земя е тромава. Големите зърно производители конкурират МЗС относно стопанисването на поземлените ресурси в сектора. Поради недоброто състояние на напоителните системи в отрасъла, достъпа до водни ресурси, нужни за земеделското производство е ограничен. Високите такси за напояване (от 20 до 50 лв./дка) увеличават производствените разходи и понижават конкурентоспособността на малките земеделски стопанства. Един от вариантите е използването на сондажи и чрез гравитачно напояване да се обезпечи производството. Тази алтернатива изисква допълнителни инвестиционни разходи (за сондаж) както и познаване на нормативната уредба, регламентираща този вид дейност. От друга страна гравитачното напояване води до по-висока заплевеленост и увеличаване на разходите за РЗ препрати. Малките стопанства нямат възможност да инвестират в създаване на капково напояване или закупуване на напоителна техника поради липсата на достатъчно средства.

Съществуват и ограничения при достъпа до качествени РЗ препрати и торове. Повечето земеделски производители нямат доверие към

качеството на предлаганите от търговците препарати и торове. Ниската ефикасност на тези препарати, води до по-честата им употреба, а това рефлектира върху производствените разходи. Търговците често хитруват и отказват да издават фактури на земеделските производители, които после не могат да декларират тези разходи. Ниските нива на доход, както и постигане на финансова стабилност с изключително собствени средства обективно ограничават разполагаемите финанси на малките земеделски стопанства, необходими за инвестиции и структурно развитие. Банковият сектор има високи изисквания относно обезпечаването на земеделските кредити и по този начин ограничават достъпа на земеделските производители до кредитен ресурс. Това е и основната причина малките стопанства да не правят инвестиции в закупуването на специализирана техника и прикачен инвентар. Друг критичен фактор за успешното развитие на малките стопанства е достъпа до пазара на земеделска продукция. Земеделските производители споделят, че този пазар изключително се доминира от прекупвачи, които определят ниски нива на изкупните цени за да може да извличат по-висока печалба от дейността. Друг фактор, който определя по-ниски изкупни цени е конкурентни внос на земеделска продукция.

Идентифицираните по-горе нужди на малките земеделски стопанства налагат да се предприемат следните важни решения:

- ефективен държавен контрол върху дейността на доставчиците на ресурси и търговците на земеделска продукция;
- работещи държавни гаранции за отпускане на кредит за нуждите на малките земеделски стопанства, както и създаването на условия за създаване на взаимоспомагателни кредитни, гаранционни и застрахователни фондове;
- специална мярка за малките стопанства за закупуване на земеделска техника и прикачен инвентар;
- по отделните мерки да има повече авансови плащания и да се увеличи размера на тези плащания;
- по облекчен режим за малките земеделски стопанства, искащи да арендуват общинска земя;
- по-ясно представяне на правилата за кандидатстване по отделните мерки, необходимите документи и изисквания да се уточняват предварително;
- държавна подкрепа при наемането на допълнително работна ръка в стопанствата;
- да отпадне ограничението на възрастта от 60 год., която се изисква, ако лицето иска да кандидатства за финансово подпомагане по отделните мерки;
- по-гъвкава нормативна уредба. При пчеларството да отпадне задължителното изискване земеделския производител да обработва поне 10 дка земя. Да се даде право само на животновъдните стопанства да очертават пасищата в едно землище. Да не се изисква документ за собственост върху селскостопанската сграда при животновъдните стопанства, защото това ограничава достъпа до финансово подпомагане както и увеличава административните разходи;
- актуални и по-ясни ортофото карти. Тази актуализация ще позволи по-

лесното очертаване на малките земеделски стопанства, както и ще се минимизират грешките и последващите санкции;

- насърчаване на изграждането на местни земеделски тържища, на които правото да продават земеделска продукция имат само регистрираните земеделски производители;

- насърчаване на местните преработвателно предприятия да работят с местни суровини;

- да се увеличи капацитета на НССЗ с оглед да се отговори на очакванията на малките стопанства за предоставяне на повече консултантска помощ.

Нужди от иновации. Основните нужди на малките земеделски стопанства в областта на иновациите са: нуждата от актуална пазарна информация; осигуряване на повече достъп до нови технологии и знание. Земеделските производители проявяват основен интерес към биологичното производство. Преминването от конвенционално към биологично производство от страна на малките стопанства се ограничава от високите разходи за сертифициране, високите цени на РЗ препаратите и торовете, които са позволени да се използват в този вид производство, както и ниската информираност относно тенденциите на пазара. Друг лимитиращ фактор е липсата на опит и знание в изграждането на биологично производство. Друга нужда на малките земеделски стопанства е от иновации в охраната на стопанството през сезонна. Преодоляването на тези пречки изисква следните стъпки:

- субсидиране на разходите за сертифициране на биологичното производство в малките стопанства;

- изграждане на система за актуална пазарна информация. На практика има такава система и това е САПИ, но тя реално не функционира и не е популярна сред земеделските производители като информационен източник;

- насърчаване на технологичния трансфер от научните организации към малките земеделски стопанства, чрез структурите на НССЗ, които могат да бъдат свързващото звено между науката и производството;

- насърчаването на създаването на местни структури между университети и земеделски стопанства за създаването и изпитването на нови продукти и технологии;

- Популяризиране на биологичното производство, като успешна форма на земеделски бизнес;

Нужди при управление на риска. Основни източници на риск за малките стопанства са природните бедствия, нестабилните пазарни цени, финансовия риск както и кражбите на земеделска продукция. Като цяло земеделските производители не дават приоритет на управлението на риска в управлението на цялостната дейност на стопанството, но отчитат важността му. Използването на застрахователните организации при споделянето на посочените рискове от земеделската дейност не е популярна мярка. Причини за това са: ниското доверие от страна на земеделските производители към дейността на тези организации, високите застрахователни разходи както и слабия интерес на застрахователните организации да налагат предлаганите от тях застрахователни продукти в сектор земеделие. При управлението на риска е необходимо да се

предприемат следните подпомагащи действия:

- по-високи нива на субсидиране на застрахователните премии;
- по-висока активност от страна на застрахователните организации при споделяне на риска в земеделската дейност;
- да се създадат взаимоспомагателни гаранционни и застрахователни фондове с активното участие на държавата;
- насърчаване на кооперирането сред земеделските производители при пласмента на продукцията;
- създаване на съвместни структури сред местното население за охрана на стопанствата;
- ясен календарен срок за изплащане на субсидиите от страна на държавата (до края на месец Март). По този начин стопанина по-добре ще планира своите финансови нужди през годината;

Нужди за прилагане на маркетинг. Малките земеделски стопанства на практика не изпълняват маркетингови функции. Тази функция е сведена до търсене на ефективни начини за пласмент на продукцията в най-кратки срокове. Причина за това са непознаването на маркетинговия подход като ефективен подход при управлението на стопанството, както и невъзможност да се правят маркетингови разходи. Основни пречки при изпълняване на маркетинговите функции са: усложняването на управлението на стопанството; малкия обем производство, който не предполага маркетингови функции, а повече търговски умения при пласирането на продукцията; липсата на реално функциониращи земеделски тържища в близост; наличието на сив сектор; невъзможност да се стандартизира произвежданата продукция.

Основни мерки, които е необходимо да се предприемат за да се насърчи маркетинга на малките земеделски стопанства са:

- насърчаването на изграждане на маркетингови кооперативи;
- създаването на местни земеделски тържища;
- създаване на стандартни договори за продажба на земеделска продукция със задължителни елементи като срокове на доставка, количества продукция и изкупни цени;
- въвеждане на стандарти за качество на земеделската продукция;
- въвеждане на къси хранителни вериги и вертикална интеграция с преработвателните предприятия.

Заклучение

През програмния период 2007-2013г. както и през втория програмен период 2014-2020 г. е налице постоянно нарастващ интерес от страна на малките земеделски стопанства към мерките в ПРСР (стъбл II) и схемите, включени в Стълб I на ОСП. По-голямата част от изследваните стопанства (близо 2/3) са направили своите инвестиции чрез помощта на някои от мерките включени в ПРСР. Потъчи всички (95%) стопанства са получавали финансово подпомагане от страна на схемните в рамките на Стълб I на ОСП. Това определя водещата роля на ОСП при формиране на доходността и конкурентоспособността на малките земеделски стопанства и в бъдеще. Значим принос в това отношение има проведената широкомащабна информационна и консултанска дейност от страна на НССЗ. Особена полезна се оказва получената безплатна помощ от НССЗ по

изготвянето на бизнес-планове във връзка с кандидастването по отделните мерки от ПРСР. На практика почти всички (близо 99%) от общият брой подадени заявления по отделните мерки за целия период на изследване (от 2007-2019 год.) са изготвени от НССЗ. Това безусловно има решаваща роля и оказва положително влияние върху активността на малките земеделски стопанства към приложението на ОСП в сектора.

Потребностите на малките стопанства от съветнически услуги за превръщането им в конкурентоспособни единици са приоритет в многомащабната и разнообразна консултанска дейност на експертите от НССЗ. Необходимо е разширяване на капацитета на НССЗ със съответен допълнителен кадрови и др. вид потенциал, особено в тези Областните служби за съвети в земеделието, които обслужват селски райони в планинските, полупланински и погранични територии.

Необходимо е да се увеличат консултанските услуги в областта на застрахователната дейност на малките земеделски стопанства и в областта на конкретните превантивни действия свързани с управление на природните рискове. Необходим е специален акцент в подкрепата на МЗС от планинските райони с оглед повишаване на тяхната конкурентоспособност и подобряване на демографската ситуация в тези райони. Целесъобразно е в групата на МЗС да се преди специална помощ за стопанствата произвеждащи тютюн.

В заключение може да се обобщи, че е необходимо продължението на Тематична подпрограма за развитие на малките стопанства в рамките на ПРСР за програмния след 2020 год. или друг интервенционен инструмент, подпомагащ МЗС. В тази насока следва да се повишат нивата на подкрепа за преобразуване на част от малките стопанства в пазарноориентирани и конкурентоспособни стопанства, а така също и диверсификация на стопанската дейност в тези стопанства. В следващия програмен период е необходимо да се насърчават възможностите на НССЗ да предоставя съветнически и консултантски услуги, вкл. разработване на бизнес планове на малките земеделски стопанства. На следващо място трябва да се подобряване обхвата на достъп до информация, съветнически и консултантски услуги в труднодостъпните селски райони чрез засилване капацитета на НССЗ и неговата връзка с институтите от Селскостопанска академия и университети. Друг елемент от подкрепата може да бъде насочен към насърчаване на инвестиции за организиране и разработване на къси вериги за достъп до пазари. Във връзка с подобряване на достъпа до пазарите е необходима и подкрепа за приспособяването на земеделските стопанства към промените в хранителната система, свързани с доминацията на големите търговски вериги и необходимостта от развитието на местните пазари. Не на последно място трябва да се отбележи и подобряване на достъпа на МЗС до финасиране, чрез подпомагане функционирането на следните селски финансови институции: кредитни земеделски кооперации, взаимоспомагателни гаранционни и застрахователни фондове, селски фондове за рисково финансиране свързано с иновациите в земеделието.

III. Справка за приносните моменти в дисертационния труд

В дисертационния труд могат да се открият следните приносни моменти с научен и приложен характер:

- Изяснена е същността на малките земеделски стопанства в контекста на Общата селскостопанска политика (ОСП);
- Изяснена е същността на конкурентоспособността на малките земеделски стопанства;
- Установено е влиянието на ОСП върху доходността и конкурентоспособността на малките земеделски предприятия;
- Идентифицирани са нуждите на малките земеделски стопанства в условията на ОСП;

VI. Публикации

1. **Stefanov, N.** (2020). THE IMPACT OF THE CAP ON THE SUSTAINABILITY OF FORESTRY SECTOR IN BULGARIA. *Journal of Bio-Based Marketing*, vol.2, 2020, 29-41
2. **Stefanov, N.** (2020). CONTRIBUTION OF INDIVIDUAL FINANCIAL INSTRUMENTS FOR BIODIVERSITY PROTECTION, IMPROVEMENT OF ECOSYSTEM SERVICES AND PROTECTION OF HABITATS AND LANDSCAPE IN THE BULGARIAN AGRICULTURAL SECTOR. *Journal of Bio-Based Marketing*, vol. 2/2020, 52-59
3. **Stefanov, N.** (2020). CONTRIBUTION OF SUBSIDIES TO THE LEVEL OF INCOME OF SMALL FARMS IN BULGARIA. *Journal of Bio-Based Marketing*, vol. 3.1/2020, 35-42

Summary

1. Relevance and motives for choosing the topic

A characteristic feature of the structure of agricultural holdings in Bulgaria is its dual nature. This essence is expressed in the presence of a large number of small farms cultivating a small part of the utilized agricultural area (UAA) and a small number of large farms cultivating a significant part of the UAA. Small farms are important in terms of employment in rural areas and they play the role of social buffer in the context of the economic crisis. In these farms a significant part of the production is used for own consumption, which limits the income from agricultural activity and the opportunities for investment and development. Following the completion of the CAP phase 2007-2013, an assessment of the impact of the CAP on the development of the agricultural sector was carried out. The results of the ex-post evaluation of the CAP show that more than 2/3 of the financial aid set aside to support agricultural holdings has been used by the large structures in the sector. This raised the question of how to balance the structure of the agricultural sector through the implementation of the CAP phase 2014-2020. Many researchers on the problem of the deepening dualistic structure of agriculture have proposed that the new CAP make it possible to increase the share of small farms with access to financial assistance and to ensure an increase

in the number of medium-sized farms. The idea is, through the implementation of the CAP, to achieve wider access for small farms to financial and other assistance to ensure their competitive development. This raised the question of how to balance the structure of the agricultural sector through the implementation of the CAP phase 2014-2020. Many researchers on the problem of the deepening dualistic structure of agriculture have proposed that the new CAP make it possible to increase the share of small farms with access to financial assistance and to ensure an increase in the number of medium-sized farms. The idea is, through the implementation of the CAP, to achieve wider access for small farms to financial and other assistance to ensure their competitive development. This raised the question of how to balance the structure of the agricultural sector through the implementation of the CAP phase 2014-2020. Many researchers on the problem of the deepening dualistic structure of agriculture have proposed that the new CAP make it possible to increase the share of small farms with access to financial assistance and to ensure an increase in the number of medium-sized farms. The idea is, through the implementation of the CAP, to achieve wider access for small farms to financial and other assistance to ensure their competitive development. Many researchers on the problem of the deepening dualistic structure of agriculture have proposed that the new CAP make it possible to increase the share of small farms with access to financial assistance and to ensure an increase in the number of medium-sized farms. The idea is, through the implementation of the CAP, to achieve wider access for small farms to financial and other assistance to ensure their competitive development. Many researchers on the problem of the deepening dualistic structure of agriculture have proposed that the new CAP make it possible to increase the share of small farms with access to financial assistance and to ensure an increase in the number of medium-sized farms. The idea is, through the implementation of the CAP, to achieve wider access for small farms to financial and other assistance to ensure their competitive development.

By increasing the competitiveness of small farms, employment can be increased and many secondary effects can be achieved in the rural areas of the country, such as the development of related industries, increasing incomes, reducing the risk of agricultural activity, raising the skills of the workforce. experience and knowledge, implementation of innovations in production, etc.

2. Conceptual thesis of the dissertation

In the present dissertation research the thesis is defended that the Common Agricultural Policy (CAP) creates conditions for increasing the competitiveness of small agricultural holdings. Leading sub-theses in the research are:

- The CAP sets a framework that defines the competitiveness potential of small farms;
- The CAP affects the competitiveness of small farms and their adaptability to market requirements.

3. Purpose and tasks of research

The goal of the present dissertation is to establish the impact of the CAP on the level of competitiveness of small farms.

In order to achieve the set goal, the following tasks are solved:

- The nature of small farms and their competitiveness are clarified;
- The nature of the CAP and its role in achieving and increasing the competitiveness of small farms is clarified;
- A conceptual framework for assessing the impact of the CAP on the competitiveness of small farms is being developed;
- The impact of the CAP on the competitiveness of small farms is analyzed and assessed;
- The needs that small farms experience on the way to their competitive development in the conditions of the new CAP are analyzed.

4. Subject and object of the dissertation research

Object of the research are the small agricultural farms operating on the territory of Bulgaria. **Subject** of the research is the impact of the CAP on the level of competitiveness of small farms.

5. Conclusion

During the programming period 2007-2013, as well as during the second programming period 2014-2020, there is a constantly growing interest on the part of small farms in the measures in the RDP (pillar II) and the schemes included in Pillar I of the CAP. The majority of survey farms (nearly 2/3) have made their investments through some of the measures included in the RDP. Almost all (95%) farms received financial support from the schemes under Pillar I of the CAP. This determines the leading role of the CAP in shaping the profitability and competitiveness of small farms in the future. The large-scale information and consulting activity carried out by the NAAS has a significant contribution in this respect. The assistance received free of charge from the NAAS in preparing the business plans in connection with the application for the individual measures of the RDP proves to be particularly useful. In practice, almost all (nearly 99%) of the total number of submitted applications for individual measures for the entire survey period (2007-2019) were prepared by the NAAS. This certainly plays a crucial role and has a positive impact on the activity of small farms in the application of the CAP in the sector.

The needs of small farms for advisory services for their transformation into competitive units are a priority in the large-scale and diverse consulting activities of NAAS experts. It is necessary to expand the capacity of NAAS with appropriate additional staff, etc. type of potential, especially in those District Agricultural Advisory Services that serve rural areas in mountainous, semi-mountainous and border areas.

They need to increase consulting services in the field of insurance activity of small agricultural holdings and in the field of specific preventive actions related to natural risk management. Special emphasis is needed on the support of the Ministry of Foreign Affairs from the mountainous areas in order to increase their competitiveness and improve the demographic situation in these areas. It is advisable to join the group of the Ministry of Foreign Affairs before special assistance for tobacco-producing farms.

In conclusion, it can be summarized that it is necessary to continue the Thematic sub-program for the development of small farms within the RDP for the program after 2020 or other intervention instrument supporting the Ministry

of Foreign Affairs. In this regard, the levels of support for the transformation of some small farms into market-oriented and competitive farms should be increased, as well as the diversification of economic activity in these farms. In the next programming period it is necessary to promote the opportunities of NAAS to provide advisory and consulting services, incl. development of business plans for small farms. Next, the scope of access to information needs to be improved, advisory and consultancy services in hard-to-reach rural areas by strengthening the capacity of the NAAS and its connection with the institutes of the Agricultural Academy and universities. Another element of support could be to encourage investment in organizing and developing short market access chains. In connection with the improvement of the access to the markets, support is also needed for the adaptation of the farms to the changes in the food system, connected with the dominance of the big trade chains and the need for the development of the local markets. Last but not least, it should be noted that the Ministry of Foreign Affairs has improved access to finance by supporting the functioning of the following rural financial institutions: credit agricultural cooperatives, mutual guarantee and insurance funds.